

ÚVOD

Aktuálne číslo *Jazykovedného časopisu*, ktoré predkladáme slovenskej i zahraničnej odbornej verejnosti, je venované 100. výročiu narodenia prof. PhDr. Šimona Ondruša, CSc., jednej z najvýraznejších osobností slovenskej diachrónnej lingvistiky.¹

Šimon Ondruš sa narodil 27. októbra 1924 v Klčove. Po maturite na Štátnom gymnáziu v Levoči absolvoval v r. 1946 – 1950 štúdium slovenského jazyka a filozofie na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (dnešná Univerzita Komenského) v Bratislave, r. 1951 vykonal – už ako univerzitný asistent – druhé štátne skúšky, potvrdzujúce „odbornú spôsobilosť... vyučovať jazyk slovenský a filozofiu na slovenských gymnáziách (škola III. stupňa) so slovenským jazykom vyučovacím“², a r. 1952 získal doktorský titul (dizertácia s názvom *Spišské nárečie obce Klčov*). Na margo svojich vtedajších odborných záujmov sám Š. Ondruš v tom istom roku konštatoval: „... podal som dizertačnú prácu z odboru dialektológie (počas celých štúdií som robil totiž nárečový výskum pre Jazykovedný ústav SAVU)... I keď som mal na fakulte ako oficiálne predmety slovenčinu a filozofiu, predsa popri látke z uvedených odborov už od prvej štátnice som venoval neobyčajnú pozornosť otázkam všeobecnej jazykovedy, vďaka návšteve určitých prednášok prof. Dr. Isačenka a doc. Dr. Ružičku. Od r. 1948 bol som vedeckou pomocnou silou v Seminári pre porovnávací jazykospyt...“³

Práve pod vedením A. V. Isačenka absolvoval Š. Ondruš v r. 1952 – 1955 aj vedeckú aspirantúru v odbore slovanská porovnávacía jazykoveda. Po obhajobe kandidátskej dizertácie v r. 1959 a získaní vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied (CSc.) nasledovalo habilitačné konanie, po ktorého úspešnom zavŕšení bol Š. Ondruš vymenovaný s účinnosťou od 1. februára 1961 za docenta v odbore porovnávacía indoeurópska jazykoveda na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. R. 1967 sa stal mimoriadnym profesorom a r. 1980 profesorom. R. 1990 odišiel do dôchodku.

¹ Edičnú prípravu a vydanie čísla podporila Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (VEGA; projekt č. 2/0126/24). Fotografia na na úvodnej strane čísla (© archív rodiny Ondrušovej) bola použitá so súhlasom Slovenského literárneho centra.

² Vysvedčenie učiteľskej spôsobilosti pre gymnáziá (školy III. stupňa). 18. 12. 1951. In: Archív Univerzity Komenského v Bratislave, fond Skúšobná komisia pre učiteľstvo na stredných školách v Bratislave pri Filozofickej fakulte UK v Bratislave, študijný spis Šimona Ondruša, a. š. 75. – Za sprístupnenie dokumentácie súvisiacej s osobou Š. Ondruša a za technickú pomoc s archívnym materiálom ďakujeme Mgr. Jane Macounovej, vedúcej Archívu Univerzity Komenského.

³ Curriculum vitae (30. 8. 1952). In: Archív Univerzity Komenského v Bratislave, fond Filozofickej fakulty UK v Bratislave, personálne oddelenie, sign. B II/2, osobný spis dekana Šimona Ondruša.

Okrem svojej *alma mater* Š. Ondruš kratšie pôsobil aj na iných vysokých školách. Už v letnom semestri akademického roku 1951/1952 bol „uvoľnený prednášať slovenčinu na Vysokej škole politických a hospodárskych vied v Prahe“.⁴ V r. 1959 – 1961 pracoval ako lektor slovenčiny a češtiny na univerzite v Debrecíne (o takéto pracovné miesto prejavil záujem „[k]vôli osvojeniu maďarčiny, ktorá je pri stredoeurópskej a východoeurópskej jazykovej problem[at]ike, najmä pri etymologickom bádání, veľmi potrebná“⁵), v r. 1968 – 1969 bol hosťujúcim profesorom slovenského a českého jazyka na univerzite v Kolíne nad Rýnom. Vyučoval i na Trnavskej univerzite, obnovej r. 1992. Zomrel 8. januára 2011 v Bratislave.

Š. Ondruš pôsobil aj ako dekan bratislavskej filozofickej fakulty (1963 – 1965) a ako dlhoročný vedúci katedry slavistiky a indoeuropeistiky (1964 – 1986),⁶ založenej r. 1964. Podrobné údaje o jeho organizačnej a i. činnosti obsahuje bibliografia *Slovenskí jazykovedci* (autor L. Dvonč, neskôr J. Behýlová), dostupná i na webovej stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.⁷

Ondrušovo vedecké dielo je tematicky značne široké. Zväzok zmienenej bibliografie slovenských lingvistov, ktorý zahŕňa posledný rok Ondrušovho života, v tejto súvislosti konštatuje: „Pracoval v oblasti porovnávacej slovanskej a indoeurópskej jazykovedy, najmä etymológie [kurzíva Ľ. K.], staroslovenčiny, všeobecnej jazykovedy a dejín jazykovedy.“⁸

Súpis Ondrušovej publikačnej činnosti prezrádza, že etymologické príspevky začal publikovať v druhej polovici 50. rokov 20. stor.⁹ Za osobitne významnú možno podľa nášho názoru považovať už štúdiu *Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského* (1958):¹⁰ Ondrušov text, uverejnený na stránkach *Jazykovedného časopisu*, nielenže zaraďuje dielo brnianskeho etymológa V. Machka¹¹ do širšieho kontextu dobovej slovanskej i neslovanskej etymologickej lexikografie, ale prináša aj autorove vlastné úvahy súvisiace s metodológiou etymologického výskumu – s príslušným časovým odstupom je zrejmé, že táto raná Ondrušova štúdia naznačuje metodologické aspekty či postupy, ktorým autor neskôr venoval zvláštnu pozornosť

⁴ Ibid.

⁵ Žiadosť o habilitáciu (7. 11. 1959). In: Archív Univerzity Komenského v Bratislave, loco cit.

⁶ Od r. 1987 katedra slovanských filológii.

⁷ *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov*. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/ [cit. 31-10-2024].

⁸ BEHÝLOVÁ, Júlia (2018): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2011 – 2015)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, s. 362. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/2011-2015.pdf [cit. 31-10-2024].

⁹ Podľa Ondrušovho vyjadrenia malo ísť o „vybrané kapitoly z kandidátskej práce“; porov. Žiadosť o habilitáciu (7. 11. 1959).

¹⁰ ONDRUŠ, Šimon (1958): *Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského*. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 9, č. 1–2, s. 144–162.

¹¹ MACHEK, Václav (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 627 s.

vo vlastnej etymologickej praxi.¹² Jeho pripomienky k spôsobu spracovania slovenskej lexiky v Machkovom etymologickom slovníku¹³ zrejme poslúžili aj ako jeden z impulzov, na základe ktorých Š. Ondruš postupne dospel k rozhodnutiu vypracovať samostatný etymologický slovník slovenského jazyka.

Jediným textom, v ktorom Š. Ondruš prináša určité informácie o charaktere zamýšľaného diela, je podľa našich vedomostí jeho štúdia z prvej polovice 80. rokov 20. stor., kde nachádzame o. i. nasledujúcu pasáž: „Pretože v širokých kultúrnych vrstvách (najmä spisovateľských, novinárskych a učiteľských) je o SES [v tom čase rozpracovaný *Slovenský etymologický slovník* – L. K.] veľký záujem, autor sa rozhodol pripraviť najprv na vydanie jednozväzkový Príručný slovenský etymologický slovník popularizačného rázu bez sústavného uvádzania všetkých slovných responzií z iných slovanských a indoeurópskych jazykov, ako aj bez uvádzania veľkého množstva doterajšej literatúry a doterajších výkladov. Ten by mohol ísť do tlače o dva-tri roky. Vydanie SES s plnou materiálou a literárnou dokumentáciou (asi v troch zväzkoch podľa vzoru diela M. Vasmera *Russisches etymologisches Wörterbuch*¹⁴) pre potreby vedeckej slavistiky možno očakávať okolo r. 1990.“¹⁵ Žiaľ, Ondrušov etymologický slovník, dlho očakávaný odbornou aj širšou kultúrnou verejnosťou, nebol vydaný ani vo vlastnej vedeckej, ani v skrátenej popularizačnej verzii.

Za určitý pokus o syntetickú prezentáciu Ondrušovho diela možno azda považovať trojzväzkovú publikáciu *Odtajnené trezory slov*,¹⁶ prinášajúcu tematicky usporiadaný výber z autorových textov populárno-vedeckého charakteru. Na zadnej strane obálky všetkých troch zväzkov sa nachádza životopisná informácia o Š. Ondrušovi, ktorá na obálke 2. a 3. zväzku obsahuje aj nasledujúci záverečný odsek: „*Odtajnené trezory slov* zaplňajú boľavú medzeru v slovenskej etymológii. Sú jedným zo stavebných kameňov veľkého slovenského etymologického slovníka, ktorého, veríme, sa čochvíľa tiež dočkáme.“

Takéto nádeje sa nesplnili. Uvedené neradostné konštatovanie však akiste nič nemení na fakte, že z Ondrušovho pera pochádza mnoho originálnych etymologických výkladov – predkladaných vo forme vedeckých štúdií (o. i. ako čiastkové výstupy dlhodobej práce na etymologickom slovníku slovenského jazyka) aj textov

¹² K Ondrušovej metodológii porov. novšie DIWEG-PUKANEC, Martin (2022): Etymologické výskumy v časopise Slovenská reč. In: *Slovenská reč*, roč. 87, č. 3 (špeciálne číslo „90. výročie založenia časopisu“), s. 394–397; JANYŠKOVÁ, Ilona (2024): Stopa Šimona Ondruše v *Etymologickém slovníku jazyka staroslovenského*. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 2, s. 201–204.

¹³ Ondruš, Nad Etymologickým slovníkom..., s. 159–160.

¹⁴ VASMER, Max (1950–1958): *Russisches etymologisches Wörterbuch. Bd. I–III*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

¹⁵ ONDRUŠ, Šimon (1984): Slovenský etymologický slovník. In: *Obsah a forma v slovnjej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnjej zásoby slovenčiny (Smolenice 1.–4. marca 1983)*. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, s. 331–332.

¹⁶ ONDRUŠ, Šimon (2000, 2002, 2004): *Odtajnené trezory slov. Zv. [I], II, III*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej. 242, 228, 232 s.

určených pre širšiu verejnosť –, ktoré sa síce nemuseli vždy stretnúť s priaznivým prijatím v odborných kruhoch, napriek tomu však aj ony mohli viesť k ďalšej vedeckej diskusii o tom-ktorom slovenskom, praslovanskom, indoeurópskom či maďarskom výraze, usilujúcej sa o vyriešenie otázky jeho pôvodu. Komplexné a objektívne (*sine ira et studio*) zhodnotenie Ondrušovho vedeckého diela a analýza jeho recepcie v slovenskom i medzinárodnom kontexte zostáva dôležitou úlohou slovenskej jazykovedy.

K jej perspektívnemu splneniu nepochybne prispievajú aj viaceré štúdie zaradené do aktuálneho čísla *Jazykovedného časopisu*, ktorých autori nadväzujú na Ondrušove publikácie a hodnotia jeho etymologické hypotézy z hľadiska dnešného stavu poznania v etymológii či diachrónej jazykovede. Predkladaný *Festschrift* zároveň názorne oboznamuje čitateľa s mnohoaspektovosťou etymologického výskumu, ku ktorému patrí o. i. rekonštrukcia lexikálneho fondu predpokladaných prajazykov i samotná otázka reálnosti prajazykových rekonštrukcií, etymologická analýza čiastkových lexikálno-sémantických skupín v širších extralingvistických súvislostiach, komplexná etymologická interpretácia konkrétnych lexém z rôznych jazykov, z hľadiska pôvodu domácich i prevzatých, tvoriacich súčasť slovnej zásoby starších období vývinu toho-ktorého jazyka, jeho nárečí či onymie, ale aj etymologizácia frazeologizmov ako nadslovných jednotiek jazykového systému.

Na záver nám nezostáva nič iné ako vysloviť úprimné poďakovanie všetkým autorom, ktorí svojimi textami umožnili vznik takéhoto monotematického čísla *Jazykovedného časopisu*: zároveň si dovoľujeme vysloviť presvedčenie, že tým prispeli aj k lepšej informovanosti slovenského čitateľa o dianí v súčasnej etymologickej vede.

Lubor Králik